

Ibish NEZIRI

SHTYPI I MËRGATËS SHQIPTARE PAS VITIT 1968 DHE ROLI I TIJ

Abstrakt:

Ky punim trajton ndikimin dhe zhvillimin e shtypit shqiptar në mërgatë pas demonstratave të vitit 1968, me fokus në rolin e tij në informimin dhe mobilizimin e mërgimtarëve. Shtypi i diasporës luajti një rol kyç në pasqyrimin e gjendjes së shqiptarëve që mbetën nën pushtimin jugosllav, si dhe në promovimin e kauzës për çlirim dhe bashkim kombëtar. Duke marrë për model gazetën e Jeronim de Radës “Shqiptari i Italisë”, shtypi shqiptar u konsolidua në vende të ndryshme të Evropës dhe ShBA-së, ku ishin përqendruar emigrantët shqiptarë, veçanërisht nga Kosova dhe viset e pushtuara. Në këtë studim analizohen gazetatat “Besa”, “Flamuri”, “Besa Shqiptare”, “Rezistenca Kombëtare e Shqiptarëve të Kosovës”, “Zëri i Kosovës”, si dhe një sërë gazetash, revistash e botimesh të tjera, të cilat u bënë platforma kryesore të informimit dhe organizimit politik në mërgatë, sidomos para luftës së Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës. Gjithashtu, studimi përfshin një analizë të pesë radiove në Zvicër dhe një në Danimarkë, të cilat patën ndikim të rëndësishëm në informimin dhe ndërgjegjësimin e mërgimtarëve. Në përfundim, ky punim argumenton se shtypi i mërgatës jo vetëm që dokumentoi dhe shpërndau informacionin, por gjithashtu ndihmoi në forcimin e identitetit kombëtar dhe në mobilizimin e diasporës shqiptare për çështjen kombëtare.

Fjalë kyçe: Shtypi i mërgatës, demonstratat e vitit 1968, mërgata shqiptare, çështja kombëtare, demonstratat e vitit 1981, Lëvizja Popullore për Republikën e Kosovës, Zëri i Kosovës.

Hyrje

Ky punim ka për qëllim të hedhë dritë mbi shtypin e mërgatës shqiptare pas vitit 1968 dhe rolin e tij në informimin e mërgimtarëve, duke mos lënë anash edhe një vështrim të shkurtër mbi përmbajtjen e shtypit të mërgatës mes viteve 1945-1968. Studimi mbështetet kryesisht në koleksionin tim personal të gazetave dhe botimeve të mërgatës shqiptare (1968-2002). Ky

koleksion, i cili përfshin tituj si "Besa shqiptare", "Bashkimi," "Lajmëtari i Lirisë", "Liria", të gjitha botimet e "Zëri i Kosovës", "Punëtorët", "Gruaja Shqiptare", "Ylli", "Kuç e Zi", "Bashkimi", "Alternativa", "Rilindja", "Bota Sot", e gazeta tjera është i digjitalizuar pothuajse në pjesën më të madhe, duke ofruar një burim të qëndrueshëm dhe të qasshëm për dokumentimin e historisë së mërgatës shqiptare.

Shtypi i mërgatës shqiptare para vitit 1968

Pas demonstratave të vitit 1968 në Kosovë dhe në viset e tjera shqiptare nën Jugosllavi, çështja shqiptare nisi të marrë një dimension të ri kombëtar dhe ndërkombëtar. Në këtë kontekst historik, një ndër elementët kyç të rezistencës jashtë atdheut ishte shtypi i mërgatës shqiptare, i cili nga kjo periudhë e tutje nuk ishte më vetëm mjet informimi, por u shndërrua në instrument ndërgjegjësimi kombëtar, platformë organizimi politik dhe zë i pandalshëm i kërkesës për liri dhe barazi. Gjatë viteve 1968-2002, shtypi i mërgatës luajti rol të pazëvendësueshëm në informimin e mërgimtarëve shqiptarë, sidomos në një kohë kur në vendlindje sundonin censura, represioni dhe dezinformimi. Kjo periudhë përfaqëson kulmin e veprimit të shtypit të mërgatës, si një front paralel i rezistencës kombëtare në mërgim. Ky angazhim i shtypit të mërgatës pas vitit 1968 nuk ishte një fenomen i rastësishëm, por vazhdimësi e një tradite të gjatë, që kishte zanafillën që nga shekulli XIX. Tradita e shtypit të mërgatës shqiptare, e nisur me gazetën "Shqiptari i Italisë" të Jeronim de Radës më 1848, ishte më shumë se një përpjekje kulturore. Ajo ishte një akt vetëdijeje kombëtare në rrethana mërgimi, e cila vazhdoi deri pas përfundimit të Luftës së Dytë Botërore kur për një periudhë disaveqë shtypi i mërgatës shqiptare, rreth 40 gazeta, ishte kryesisht i ndikuar nga interesat ideologjike dhe antikomuniste të mërgimtarëve që u larguan pas Luftës së Dytë Botërore, gjë që e zbehi ndjeshëm orientimin e tij kombëtar.

Para vitit 1968 shtypi shqiptar në mërgatë kishte para së gjithash dy qendra kryesore: Italinë dhe ShBA-në. Sipas Christine B. Körner, "në këto dy vende emigruan kryesisht shqiptarët pas marrjes së pushtetit nga komunistët në atdheun e tyre"¹. Megjithatë, ndërkohë "ata u shpërndanë edhe në shtete të tjera si Jugosllavi, Francë, Belgjikë, Turqi, Siri, Kanada, Australi, Suedi etj"². Shqiptarët e emigruar pas Luftës së Dytë Botërore, sikurse edhe ata që u

¹ Christine B. Körner, *Entwicklung und Konzeption der Presse in Albanien und der albanischen Exilpresse* (München: Rudolf Trofenik, 1982), f. 307.

² Körner, **Entwicklung und Konzeption der Presse**, f. 307.

larguan para kësaj lufte, u përfshinë në organizatat e shumta të mërgatës, disa prej të cilave u krijuan pas Luftës së Dytë Botërore si: Balli Kombëtar, Lëvizja e Legalitetit, Blloku Kombëtar Independent, Partia Agrare, Partia Fshatare Shqiptare, Lidhja e Dytë e Prizrenit e të tjera, nga të cilat më vonë dolën edhe shumë fraksione, të gjitha këto të ndihmuara nga vendet mikpritëse, me qëllim të nxitjes së rrëzimit të pushtetit në Shqipëri. Këto organizata, njëra pas tjetrës, filluan t'i botonin gazetat e tyre. Disa qenë jetëshkurtra, e disa të tjera u botuan më gjatë, madje deri pas vitit 1970. Numri i gazetave të botuara mes viteve 1945-1968 i afrohet numrit 40, nëse nuk e kalon. Të renditura sipas viteve të botimit, disa prej tyre janë:

1940-1949

- “Atdheu” (1943-1944 në Shqipëri; 1951 në Romë dhe më vonë në Nju Jork), organ i “Lëvizjes së Legalitetit”, me korrespondentë nga shumë vende të botës.
- “Flamuri” (1944-1946; 1950 ...), Regio Emilia, organ i “Ballit Kombëtar”, me botues Vasil Andonin, Zef Palin dhe Nexhat Peshkëpinë.
- “Shqipëria e Lirë” (1947-1966), organ i “Bllokut Kombëtar Independent”, botuar në Romë nga Ernest Koliqi dhe Kolë Mirakaj. Botim i parregullt.
- “Bashkimi i Kombit” (1948-1949), Damask, me botues Xhelal Mitrovicën, Rexhep Krasniqin dhe Tahir Zaimin.
- “Djalëria” (1949-1961), organ i të rinjve shqiptarë në Amerikë, me botues Mexhid (Michael) Dibrën. Fillimisht e përmuajshme, më pas jo e rregullt.

1950-1959

- “Buletini i Lajmeve Shqiptare” (1951-1953; janar-tetor 1957), organ i “Komitetit Kombëtar për një Shqipëri të Lirë”. Botuar në anglisht dhe frëngjisht; në Romë (1951-1953) dhe Paris (1957).
- “Liria” (1951).
- “Kombi” (1952-1953), Toronto, organ i “Partisë Monarkiste Shqiptare”.
- “Shqiptaro-Amerikani” (1953-1958), organ i “Shoqatës Letrare Shqiptaro-Amerikane”, Boston. Mbështetës i politikës së jashtme të ShBA-së, kundër komunizmit. Drejtohej nga Theodore Robis, redaktor Vasil Alarupi.
- “Besa” (1953, e parregullt), organ i grupimit “Partia Agrare”, fraksion i “Ballit Kombëtar”.
- “28 Nëntori” (1953-1958), gazetë e Bashkësisë Patriotike Shqiptare “Skënderbeu” në Buenos Aires, Argjentinë, me udhëheqës Musa Nexhipin. Kishte orientim pro regjimit të Tiranës.

- “Kombi Shqiptar” (1955-1958), organ i “Partisë Fshatare Shqiptare”, Firenze.
- “Heroizma Shqiptare” (1958), Londër, botuar nga një grup shqiptarësh antikomunistë revolucionarë; e hektografuar dhe e herëpashershme.

1960-1969

- “Bashkimi Shqiptar në Mërgim” (1960-1963).
- “Koha Jonë” (1962), Paris, revistë kulturore-sociale, organ i “Unionit Demokratik Shqiptar”, me botues Lec Shllakun.
- “Lidhja e Prizrenit” (1962-1968), organ i “Lidhjes së Prizrenit në mërgim”.
- “Kosova” (1965-1967), Toronto, organ i “Komitetit Kombëtar Kosova e Lirë”, botuar nga Mitat dhe Isa Vranica.³

Gjithashtu, gjatë viteve '50 u botua edhe revista fetare “Drita e Vërtetë”, si dhe organe të tjera më të vogla si “Flamuri i Lirisë” i Komitetit të Lidhjes së Prizrenit, në Kosovë etj. Vlerësimi i përgjithshëm për këto gazeta, me ndonjë përjashtim të vogël si “28 Nëntori” i Buenos Airesit, është se ato shërbenin si organe të partive dhe organizatave të emigrantëve shqiptarë që kishin bashkëpunuar me pushtuesit italianë e gjermanë, por natyrisht edhe në kohën e botimit të tyre bashkëpunonin me vendet mikpritëse duke rekrutuar agentë dhe edhe vetë duke u angazhuar në misione të ndryshme me synim rrëzimin e regjimit në Shqipëri, madje edhe me prirje për aneksimin e pjesëve të tokave shqiptare nga fqinjët, si Greqia dhe Jugosllavia. Sipas Irakli Koçollarit, i cili e trajton hollësisht këtë fenomen në librin “Operacione Sekrete: Shqipëria nën Luftën e Ftohtë” (Vëll. I), ndër këto organizata bënte pjesë edhe komiteti Lidhja e Prizrenit.

Ky, sipas autorit, “zhvillonte propagandë kundër Shqipërisë, nxiste arratisje, dërgonte grupe agjenturore dhe diversantë dhe madje bënte thirrje për bashkim me Jugosllavinë”.⁴ Për ironi, kjo organizatë vepronte në Jugosllavi nën patronazhin e OZNA-s, respektivisht të UDB-së, dhe pikërisht nën këtë kujdes botonte edhe gazetën “Flamuri i Lirisë”. Për këtë Koçollari shkruan: “Për vetë synimet që u krijua ky grup politik ‘Lidhja e Prizrenit’, punoi intensivisht për të zhvilluar një propagandë aktive kundër Shqipërisë dhe regjimit të saj, nxiste në mënyrë aktive arratisjet masive nga Shqipëria, organizonte dhe dërgonte grupe agjenturore për nxitjen e një rezistence të brendshme për përmbysjen e regjimit shqiptar. Në informacionet sekrete që

³ Körner, *Entwicklung und Konzeption der Presse*, f. 490-97.

⁴ Irakli Koçollari, *Operacione sekrete: Shqipëria nën Luftën e Ftohtë*, vëll. 1 (Tiranë: Albas, 2022), f. 280.

merrte asokohe CIA, nga burimet e saj, për veprimtarinë e këtij Komiteti apo Lidhjes, thuhej se kjo ‘Lidhja’ bënte thirrje vazhdimisht për largimin e shqiptarëve nga vendi i tyre dhe bashkimin nën Jugosllavi. Drejtuesit e këtij Komiteti ishin refugjatë jo-komunistë, që besonin dhe mbështesnin politikën e Titos...”⁵ Ky Komitet dhe kjo gazetë ishin tipike për shumicën e komiteteve, organizatave dhe partive të krijuara nga kolaboracionistët e arratisur, të cilëve, gjatë këtyre 30 viteve të fundit, për së gjalli ose pas vdekjes, iu mbushën gjokset me dekorata. Qëllimi i tyre i vetëm ishte rrëzimi i sistemit komunist në Shqipëri, pavarësisht çmimit që duhej paguar vendi. Për fatin e tokave shqiptare të pushtuara nuk kishin shqetësim. Këtë e dëshmon më së miri fakti se Kosova dhe viset e tjera shqiptare të pushtuara nga fqinjët grabitqarë deri pas vitit 1968 zënë një vend pothuajse të padukshëm në faqet e gazetave dhe organeve të atyre komiteteve e organizatave, krahasuar me luftën e tyre të pandërprerë kundër regjimit në Shqipëri dhe udhëheqjes së saj.

Ky shtyp, megjithë përpjekjet sporadike për të trajtuar çështje shqiptare, në thelb mbeti i kapur nga lufta e ftohtë ideologjike dhe nuk i kushtoi vëmendjen e duhur realitetit të shqiptarëve të mbetur nën Jugosllavinë dhe nën Greqinë. Mirëpo, demonstratat e vitit 1968 në Kosovë dhe në viset e tjera shqiptare jashtë Shqipërisë shënuan një pikë kthese historike.

Kthesa pas demonstratave të vitit 1968

Demonstratat e vitit 1968, jo vetëm që zgjuan ndjeshmëri të re kombëtare te shqiptarët në trojet e tyre, por për herë të parë pas shumë vitesh, bënë që edhe pjesa e shtypit të mërgatës që vazhdonte të dilte, të ridrejtojë vëmendjen nga lufta ideologjike ndaj Tiranës në drejtim të çështjes së pazgjidhur shqiptare. Kjo ndryshoi natyrën e përmbajtjes dhe vetë misionin e pjesës më të madhe të mediave të mërgatës, siç vërehet qartë qysh në fillimin e vitit 1969 te gazeta “Besa” e Stambollit (nr. 178-181, 7 shkurt 1969) dhe “Flamuri” të ShBA-së (nr. 169-172, 25 shtator 1969). Ishte ky një shembull i mirë që paralajmëroi një kthesë domethënëse të përmbajtjes së shtypit në mërgatë, drejt një angazhimi më të thellë për çështjen kombëtare dhe informimin e shqiptarëve jashtë atdheut dhe jo vetëm shqiptarëve.

⁵ Koçollari, *Operacione sekrete*, f. 280.

Nga demonstratat e vitit 1968 te shtypi i mërgatës shqiptare (1970-1990)

Në fillim të viteve '70, nis të shfaqet një mërgatë e re shqiptare, e ndryshme nga ajo e mëparshmja, si për nga përbërja, ashtu edhe për nga motivet dhe orientimi politik. Kjo mërgatë, që po vinte kryesisht nga Kosova, Maqedonia, Mali i Zi dhe Lugina e Preshevës, përbëhej nga njerëz të shtypur në vendlindje, të shtyrë drejt emigrimit nga padrejtësitë politike, varfëria ekonomike dhe përndjekjet pas demonstratave të vitit 1968. Ata sollën me vete jo ideologjitë e vjetra, por etjen për liri, dije dhe dinjitet kombëtar. Pikërisht ky brez i ri i mërgimtarëve do të krijonte themelin për një shtyp të ri, më të ndërlidhur me realitetin e shqiptarëve nën Jugosllavi dhe me përpjekjet për vetëdijesim e organizim kombëtar.

Ndërgjegjësimi i ri kombëtar u pasqyrua shpejt në fushën e shtypit. Fillimisht ky brez u organizua në klube e shoqata, duke u distancuar nga ato të krijuara prej të arratisurve të luftës, ndërkohë që një pjesë e tyre vepronte ende nën patronazhin e ambasadave dhe konsullatave jugosllave, të cilat i furnizonin me gazeta si "Rilindja", "Zëri i Rinisë", "Flaka e Vëllazërimit" apo "Koha" e Podgoricës, organe të mbushura me propagandë për një "vëllazërim-bashkim" imagjinar mes popujve të Jugosllavisë. Kështu nevoja për një shtyp tjetër, u bë e domosdoshme. Demonstratat krijuan një klimë të re. Në këtë klimë, të krijuar nga ato demonstrata të vitit 1968, nisën të dalin botimet e para me orientim të qartë kombëtar.

Edhe pse ndikimi i frymës ideologjike të shtetit amë ishte i pranishëm në këto botime, ato përfaqësuan një hap të ri drejt shtypit të organizuar politikisht dhe kombëtarisht. Përrjashtim bënte gazeta "Besa Shqiptare", e cila në vitin 1972 filloi të botohej në Donzdorf të Gjermanisë Perëndimore, si organ i organizatës Besëlidhja Kombëtare Demokratike Shqiptare. Të njëjtën revistë, studiuesja Christine B. Körner e paraqet si revistë kulturore e sociopolitike, organ i Lidhjes Nacionaldemokratike të Besës Shqiptare, e cila botohej në Helsinborg të Suedisë, me kryeredaktor Emil Kastriotin (Emin Fazlia) dhe redaktor përgjegjës Hysen Camin.⁶

Po ashtu, katër vjet më vonë, gazeta "Zëri i Kosovës", që nisi të botohej në gjuhën shqipe dhe frënge në Bruksel nga Enver Hadri si organ i Rezistencës Kombëtare Shqiptare të Kosovës, shënonte një hap të dukshëm jashtë këtij ndikimi. Për një tjetër gazetë të fillimviteve '70 mësojmë nga Franko Shkreli, në një fjalë përkujtimore kushtuar veprimtarit Emil Kastrioti (Emin Fazlia),

⁶ Christine B. Körner, *Entwicklung und Konzeption der Presse in Albanien und der albanischen Exilpresse*, Rudolf Trofenik. München 1982, f. 307.

udhëheqës i Besëlidhjes Kombëtare Demokratike Shqiptare dhe botues i gazetës *Besa* shqiptare. Ai kujton: “Në fillim të viteve ‘70, me entuziazmin e një të riu dhe duke përfituar nga liria që ofronte Amerika, kisha filluar botimin e një fletoreje tepër modeste, të titulluar *Rinia* Shqiptare në Mërgim, në New York. Ajo ishte menduar si një mjet për të afruar rreth një ideje të përbashkët ata pak të rinj e të reja të asaj kohe, me synimin për një organizim sado modest.”⁷ Këtyre gazetave që në vitet 70 filluan botimin, iu shtuan edhe gazeta tjera si gazeta “*Bashkimi*”, organ i Frontit të Kuq Popullor (1979).

U botua në Gjermaninë Perëndimore nën përkujdesjen e Ibrahim Kelmendit. Jusuf Gërvalla filloi botimin e revistës “*Lajmëtari i Lirisë*”, e pavarur (1980) po në Gjermaninë Perëndimore, kurse në Zvicër Kadri Zeka gazetën “*Liria*”, organ i Organizatës Marksiste Leniniste të Kosovës (OMLK), (1980) dhe “*Zëri i Kosovës*”, organ i LNÇKVSHJ-së (Lëvizja Nacionalçlirimtare e Kosovës dhe Viseve Shqiptare në Jugosllavi), (1981), nën udhëheqjen e Jusuf Gërvallës, pasi kishte pushuar së botuari “*Lajmëtarin e Lirisë*”. Këta krijuan një bazë të rëndësishme publicistike, e cila parapriu demonstratat e vitit 1981.

Këta veprimtarë të shquar që vepronin në mërgatë, ashtu si edhe Emil Kastrioti e Enver Hadri, gazetat e tyre shpejt i shndërruan në zëdhënës të fuqishme të lëvizjes kombëtare. Gazeta “*Zëri i Kosovës*”, edhe pse organizata që e botonte e ndryshoi emrin tri herë - nga LNÇKVSHJ në LPRSSHJ (Lëvizja Popullore për Republikën Socialiste të Shqiptarëve në Jugosllavi), më pas në LPRK (Lëvizja Popullore për Republikën e Kosovës), dhe në fund në LPK (Lëvizja Popullore e Kosovës) - mbeti gjithsesi shtylla kryesore e shtypit të mërgatës. Kjo gazetë asnjëherë nuk e ndryshoi emrin e vet dhe as linjën redaktuese, duke ruajtur një vazhdimësi të qartë ideologjike dhe politike, gjë që e bëri të veçantë në historinë e publicistikës së mërgatës shqiptare. Nëse ndalemi pak te këto gazeta për të parë se çfarë përfaqësonin, pasqyra na del në sipërfaqe nga faqet ballore.

Moto e gazetës “*Besa* Shqiptare” ishte “Shqipëria Etnike e shqiptarëve!” dhe “Prej lufte veç ai largohet, që është i lindur tradhëtor, Kush është burrë nuk frigohet po vdes, po vdes si një dëshmor!” Organi i Rezistencës Kombëtare të Kosovës “*Zëri i Kosovës*” që kishte filluar të botohej në vitin 1976, moto e kishte thirrjen “Shqiptarë të të gjitha vendeve bashkohuni!” dhe “Kosova është gjaku ynë që nuk falet”, ndërkaq “*Bashkimi*”, organi i Frontit të Kuq

⁷ Frank Shkreli, “Në kujtim të patriotit Emin Fazlija, i quajtur ndryshe Emil Kastrioti,” *Telegraf*, 29 shtator 2024, <https://telegraf.al/speciale/frank-shkreli-ne-kujtim-te-patriotit-emin-fazlija-i-quajtur-ndryshe-emil-kastrioti-2/> 25. 09.2025)

Popullor, moto kishte “Për një Shqipëri Socialiste të të gjithë shqiptarëve”, ndërkaq porosi e saj ishte: “Lexo, propagando, jepja tjetrit!”. “Lajmëtari i Lirisë” gazetë e pavarur që drejtohej nga Jusuf Gërvalla, për moto kishte thënien “Me penë dhe pushkë për liri dhe bashkim me vendin amë, Shqipërinë Socialiste !” E fundit, “Liria” në faqen ballore kishte moton “Proletarë të të gjitha vendeve dhe popuj të shtypur bashkohuni !” Këto gazeta, të cilat përmes rrugëve të fshehta dhe mënyrave që i dinin mërgimtarët veprimtarë, pos në mërgatë, me shumë vështirësi arritën dhe u shpërndanë edhe gjithandej trojeve shqiptare në Jugosllavi.

Ato ndikuan jashtëzakonisht shumë në përgatitjen e atmosferës për demonstratat e vitit 1981 në Kosovë, të cilat vazhduan në rrugën e trasuar nga ato të vitit 1968, duke e çuar më tej kërkesën për liri, barazi dhe vetëvendosje. Pas këtyre ngjarjeve, regjimi jugosllav reagoi me dhunë e represion të ashpër: mijëra të rinj u burgosën, shumë prej tyre u dënuan me vite të gjata heqje lirie, ndërsa një pjesë tjetër, për t’i ikur arrestimit, u detyrua të arratisesh jashtë vendit. Në mërgatë, kjo valë e re studentësh, intelektualësh dhe veprimtarësh solli një energji të re politike. Një pjesë e tyre iu bashkua organizatave ekzistuese, duke forcuar strukturat dhe shtypin e deriatëhershëm, ndërsa të tjerë tentuan të themelonin organizata apo parti të reja dhe të nxirrnin gazeta e revista tjera, përveç Zërit të Kosovës, i cili filloi të botohej nga viti 1981 si organ i Lëvizjes Popullore për Republikën Socialiste të Shqiptarëve në Jugosllavi. Kjo prurje e re intelektualësh ndikoi pozitivisht në gjallërimin e veprimtarisë së mërgatës dhe në pasurimin e shtypit politik, por në të njëjtën kohë solli edhe përçarje, pasi disa individë i dhanë përparësi krijimit të organeve të veçuara, duke dobësuar shpeshherë unitetin e veprimit. Zhvillimi i mëtejshëm i shtypit në mërgatë, gjatë periudhës 1981-1990, solli edhe gazetën “Punëtorët”, organ i Komitetit Kombëtar i Bashkimit të Punëtorëve të Kosovës.

Ky organizim vepronte bashkë me Bashkimin e Grave të Kosovës, nën udhëheqjen e Abdullah Prapashticës e Osman Osmanit. Gazeta nisi botimin në vitin 1983 dhe, me disa ndërprerje, vazhdoi deri më 1989. Krahas saj, doli edhe “Kosovarja e Re”, organ i Bashkimit të Grave të Kosovës, që botohej një herë në vit, prej 1983 deri në 1985. Meqë në faqet e saj mungonte vendi i botimit, mund të supozohet se botohej në Gjermaninë Perëndimore, ku gjendej udhëheqësi i organizatës.

Në vitin 1983 u shfaq edhe “Ylli”, organ i Frontit të Kuq Popullor Nacional Çlirimtar. Numri 1 i vitit 1984, me 20 faqe, dëshmon se gazeta ishte në vitin e dytë të botimit. Në përmbajtje shihet qartë ndikimi i ideologjisë së Shqipërisë socialiste, ndonëse boshti kryesor ideologjik mbetej ai kombëtar. Në vitet 80-

të u botuan edhe disa gazeta e revista tjera me nga disa numra si “Iliria”, revistë për çështje politike, shkencore, artistike, letrare e kulturore, Bruksel, 1982, në gjithsej katër numra. Kjo revistë u botua nën përkujdesjen e Reshat Sahitajt. Po në vitin 1982 në Suedi, nga Kosovë Rexhë Bala u botua një tjetër revistë kulturore me titull “Stinët e Jetës”. Sipas të dhënave ekzistuese është botuar në disa numra, deri në vitin 1990. Në vitin 1984, pas formimit të një fraksioni nga Sabri Novosella, në Suedi nisi botimi i një “Zëri të Kosovës” tjetër. Ky ishte organ i Lëvizjes për Republikën Socialiste Shqiptare në Jugosllavi, me adresë në Hovmantorp.

Doli deri në vitin 1985 (numri 5-6). Ky “Zë” dukej se synonte të merrte vazhdimësinë e Zërit të Kosovës - organit të LNÇKVSHJ, respektivisht LPRSSHJ. Numri 1 i muajit qershor 1984 nuk shënon vitin e botimit, ndërsa numri 2 i korrikut të po të njëjtit vit e paraqet si vitin e tretë, çka lë të kuptohet se numërimi kishte filluar nga viti 1982, kur dy numrat e parë i kishte redaktuar Xhafer Durmishi si kryeredaktor. Përveç artikujve mbi gjendjen në Kosovë dhe burgosjet, gazeta shfaqti edhe tone polemizuese kundër Xhafer Shatrit dhe LPRK-së në Zvicër, duke reflektuar qartë një prirje të majtë ideologjike. Në vitin 1986, ndarja e LPRK-së në “me Adresë” dhe “pa Adresë” reflektoi menjëherë edhe në shtyp. Kështu, edhe “Zëri i Kosovës” u nda në dy: “me Adresë” dhe “pa Adresë”.

Që nga ajo kohë, gazetat shpesh shndërroheshin në armë polemikash. Grupet e ndryshme, për shkak të mospajtimeve, ndonjëherë të theksuara fort, përdornin jo vetëm numrat e rregullt, por edhe numra të jashtëzakonshëm për t’u grindur ashpër mes vete. Polemikat nuk kishin gjithmonë të bënin me çështje madhore; shpesh ishin grindje të panevojshme, madje të pajustificuara. Në atë kohë, Xhafer Shatri vazhdoi edhe më tutje të drejtonte “Zërin e Kosovës me Adresë”, ndërsa Mustafë Xhemajli u emërua kryeredaktor në “Zërin e Kosovës pa Adresë”, i mbështetur nga kolegji i redaksisë, ku përfshiheshin Fazli Velu, Muamer Shabani, Sadri Ramabaja, Avni Dehari dhe Emrush Xhemajli. etj Përmbajtja e dy gazetave ishte në thelb e njëjtë; çështja kombëtare.

Dallimi kryesor ishte futja e tyre ndonjëherë në polemika dhe grindje të ndërsjella, që asnjëherë nuk sillnin përfitim për çështjen kombëtare. “Zëri i Kosovës pa Adresë” vazhdoi botimin pa ndryshuar kursin redaktues, ndërsa “Zëri i Kosovës me Adresë” u ndërpre në vitin 1990, pasi organizata që e botonte “Lëvizja Popullore për Republikën e Kosovës vendosi t’i bashkohet Lidhjes Demokratike të Kosovës”⁸.

⁸ LPRK - Lëvizja Popullore për Republikën e Kosovës, *Komunikatë*, Biel/Bienne, 1 tetor 1990, Arkivi personal i Emrush Xhemajlit.

Është domethënëse të theksohet se, edhe pse mospajtimet në mërgatë ishin të dukshme, në Kosovë pjesëtarët e dy rrymave nuk i përjetonin këto ndarje. Përkundrazi, ata bashkëpunonin dhe shpërndanin botimet e njëri-tjetrit, pa më të voglin hezitim. Pas vitit 1986, në mërgatë u botua edhe revista "Pararoja", organ i OMLK-së, që konsiderohej "pararojë" e LPRK-së. Revista iu dedikoej vetëm anëtarëve të LPRK-së dhe pushoi së botuari në vitin 1991, kur OMLK-ja pas mbledhjes konsultative në Dabishevc ku u mor vendimi që OMLK të mos jetë më "pararojë" e LPRK-së, pushoi së botuari. Sipari i botimeve të shtypit shqiptar në këtë dekadë u përmyll me fillimin e botimit të organit të Shoqatës Kulturore Shqiptare *Migjeni*, revista *Alternativa*, në Lubjanë (Slloveni), në qershor të vitit 1989. Vetëm gjatë atij viti dolën shtatë numra, ndërsa, sipas të dhënave të deritanishme, mendohet se gjithsej janë botuar rreth 27 numra.

Kryeredaktor i parë ishte Sali Kabashi. Ky botim, i cili shënon fundin e një faze të rëndësishme të publicistikës së mërgatës, dëshmon se gjatë viteve '80 shtypi shqiptar në diasporë njohu një larmi formash - nga organet politike të lidhura me organizatat ilegale, te revistat kulturore e botimet e shoqatave - duke mbetur pasqyrë e gjallë e përpjekjeve kombëtare, kulturore dhe ideologjike të shqiptarëve në mërgim. Për ta përmyllur ciklin e botimeve gjatë kësaj dekade, mund të thuhet se shtypi i mërgatës shqiptare përfshiu një gamë të gjerë botimesh: nga gazetatat dhe revistat politike që vepronin si organe të organizatave ilegale, deri te revistat kulturore që synonin ruajtjen e identitetit kombëtar. Këto botime, megjithëse shpesh të fragmentuara e të përfshira në polemika, shënuan një fazë të rëndësishme të zhvillimit të publicistikës shqiptare jashtë atdheut, duke mbajtur gjallë kauzën kombëtare dhe kulturën shqiptare deri në fillim të viteve '90.

Shtypi i mërgatës shqiptare gjatë viteve '90: Diversifikimi dhe sfidat

Në vitet '90, me përshkallëzimin e krizës jugosllave dhe ndryshimet e mëdha politike në Europën Lindore, shtypi i mërgatës shqiptare hyri në një fazë të re. Kjo periudhë solli një shtim të botimeve dhe një ridrejtim të tyre, ku çështja e Kosovës dhe e të drejtave kombëtare të shqiptarëve zuri vend gjithnjë më qendror në faqet e tyre, duke tejkaluar përmasat e ngushta ideologjike të dekadës paraprake.

Megjithatë, orientimi drejt veprimeve të armatosura nuk mbeti shqetësim i përbashkët i të gjitha botimeve; kjo linjë mbeti kryesisht e përfaqësuar nga Lëvizja Popullore e Kosovës (LPK) dhe organi i saj, "Zëri i Kosovës", cili hyri

në dekadën e dytë të botimit. Spektrit të shtypit shqiptar, që botohej në mërgatë gjatë viteve '90 iu shtua një numër i konsiderueshëm gazetash e revistash, gjë që pasqyrore jo vetëm rritjen e organizimit, por edhe diversifikimin e zërave në media. Krahas gazetave të themeluara nga figurat kyçe të rezistencës, që u përmendën më lart, u shfaqën edhe disa tituj të rinj. Kështu, në korrik 1990 në Lubjanë (Slloveni) filloi të botohej revista e pavarur "Republika", nën drejtimin e Sali Kabashit. Numri i parë i saj doli më 5 korrik 1990, vetëm tri ditë pas shpalljes së Deklaratës Kushtetuese të Kuvendit të Kosovës, dhe ajo vazhdoi të botohej deri më 2008, kur Kosova shpalli pavarësinë e saj.

Po ashtu, në Lubjanë doli edhe gazeta "Demokracia Autentike", gazetë e Grupit të intelektualëve të pavarur shqiptarë në Lubjanë, me kryeredaktor Ukshin Hotin, e cila brenda viteve 1990–1991 botoi gjithsej gjashtë numra. Në të njëjtin vit, 1990, në Lubjanë u botua edhe gazeta "Fitorja" nga Enver Neziri, por vetëm një numër i vetëm, ndërsa në Kopër të Sllovenisë doli revista "Qëndresa", me kryeredaktor Safet Sadikun. Një tjetër revistë me titullin "Qëndresa" u botua në St. Gallen të Zvicrës në vitin 1991 nga Brahim Avdyli, por edhe kjo nuk vazhdoi më shumë se dy a tre numra. Gjatë viteve '90 u botuan edhe disa tituj të tjerë, të kufizuar nga një deri në tre-katër numra, të cilët nuk lanë ndonjë gjurmë të rëndësishme, ndërsa disa mbetën vetëm si tituj të regjistruar. Në vitin 1993, në Belgjikë, u botua revista "Kuç e Zi", e themeluar dhe e drejtuar nga Lek Pervizi, e cila përfundoi botimin në vitin 2025, pas një veprimtarie 32-vjeçare.

Në shkurt të vitit 1995, Bashkësia e Klubeve dhe Shoqatave Shqiptare në Zvicër filloi botimin e organit të vet informativ me titull "Bashkimi", me kryeredaktor Ibish Nezirin. Por edhe ky organ nuk pati jetë të gjatë: u botuan vetëm tre numra. Po atë vit, në Cyrih, filloi të botohej gazeta e përditshme "Bota Sot", me botues Xhevdet Mazrekajn, e cila, pas marsit 1997, do të bëhej një nga gazetat më përçarëse të mërgatës dhe më antishqiptare, në emër të luftës kundër komunizmit, por edhe të UÇK-së dhe drejtuesve të saj.

Në mars 1994, në Lion të Francës, në kuadër të Shoqatës Kulturore Shqiptare "Fan Noli", dhe me idenë e Këshillit të Rrethit të LPK-së, doli numri i parë i revistës "Rruga Jonë", me drejtor Adem Zenelajn dhe kryeredaktor Xhevat Bislumin. Botimi i kësaj reviste përfundoi në gusht 1997. Në Zvicër, gjatë viteve 1997–1998, dolën edhe dy revista të tjera, "Top Kultura" dhe "Globi", të cilat, ndonëse të pavarura, nuk patën ndikim dhe as jetë të gjatë, duke pësuar fatin e shumë të tjerave.

Në Zvicër, në pjesën e parë të viteve '90, filloi të botohej edhe gazeta e përditshme "Rilindja", ish-organ i Lidhjes Socialiste të Popullit Punues të

Kosovës deri në vitin 1990, e më pas edhe të pavarurat “Eurozëri”, ”Koha Ditore” dhe ”Zëri”. T’i quash këto katër të fundit pjesë të shtypit të mërgatës do të ishte jo e saktë, meqë ato përgatiteshin në Prishtinë dhe vetëm punët teknike dhe shpërndarja bëheshin në Zvicër apo në Gjermani. Këto gazeta, ashtu si edhe shumë tjera pas përfundimit të luftës dhe çlirimit të Kosovës u shuan. Kur jemi te këto gazeta, duhet theksuar se edhe “Rilindja” nuk qëndroj hiç më larg se “Bota Sot” në raport me Shqipërinë pas trazirave të vitit 1997. Ajo shpeshherë mbajti qëndrime që u perceptuan si përçarëse brenda mërgatës. Ka shembuj kur, përmes individëve që kishin ardhur nga Shqipëria në Kosovë gjatë Luftës së Ftohtë, të sulmonte demonstratat e vitit 1981 dhe bartësit e tyre si dhe kërkesat, por nuk ishin të kursyera as organizatat atdhetare që vepronin në Evropën Perëndimore.

Një qëndrim, më shumë se paragjykes e mbajti ndaj UÇK-së dhe luftës së saj. Redaktor, njëri pas tjetrit kanë qenë Mehmet Emërllahu, Binak Kelmendi dhe Gani Mehmetaj. Nga faqet e kësaj gazete dëshmohet se, edhe pas gushtit të vitit 1998, kur lufta kishte filluar tashmë prej muajsh (me ofensivën serbe të marsit kundër familjes Jashari në Prekaz) dhe kishte marrë përmasa dramatike me intensifikimin e ofensivës serbe kundër UÇK-së dhe popullsisë civile, nuk u botua asnjë shkrim autorial i gazetarëve të saj për UÇK-në dhe veprimtarinë e saj.

Gjatë kësaj periudhe, në faqet e saj u publikuan vetëm tre-katër artikuj të huazuar, kryesisht nga shtypi i Tiranës. Ky fakt ka lënë një vlerësim negativ për qëndrimin e gazetës, e cila me këtë linjë editoriale vazhdoi edhe më tej. Në bazë të kësaj del, se jo gjithmonë të gjitha gazetatat kanë luajtur një rol pozitiv në procesin e informimit dhe të ndërgjegjësimit të mërgatës, por përkundrazi, herë pas here ato kanë kontribuar edhe në thellimin e përçarjeve dhe në krijimin e pasigurive politike brenda saj. Kjo tregon se shtypi i mërgatës, përveçse një mjet informimi dhe mobilizimi, ishte edhe një arenë debatesh e kundërshtish, të cilat pasqyronin realitetet komplekse politike e shoqërore të kohës.

Dimensionet e tjera të shtypit të mërgatës: librat dhe radiot

Një dimension tjetër i rëndësishëm i shtypit të mërgatës ishte botimi i librave. Në veçanti në Zvicër, ku kushtet ishin më të favorshme, u botuan dhjetëra vepra politike, historike, dokumentare e letrare. Ato jo vetëm që ndriçonin realitetin e shtypjes në Kosovë, por edhe dokumentonin përpjekjet për liri. Këto botime, shpesh të realizuara nga redaksia e ”Zërit të Kosovës”,

Shoqata "Pjetër Bogdani", "Komiteti për Informimin e Opinioneve Botërore", i cili më vonë u shndërrua në Ministrinë për Informata të Qeverisë Bukoshi në ekzil, sot përbëjnë një arkiv të vyer historik e politik. Krahas shtypit të shkruar, një rëndësi të veçantë për sensibilizimin, informimin dhe organizimin e mërgatës patën edhe radiot në gjuhën shqipe. Sidomos në Zvicër dhe në Danimarkë, ku komuniteti shqiptar ishte më i konsoliduar. Emisionet javore si "Radio Lora", "Kanali K", "RaBe", "Zona" e të tjera ndihmuan në ruajtjen e identitetit dhe në përçimin e informacionit. Gjatë luftës së Kosovës, krahas gazetës së shkruar "Zëri i Kosovës", disa prej këtyre mediave zanore u shndërruan në zëdhënës të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës, duke informuar, mobilizuar dhe mbajtur gjallë moralin në mërgatë.

Në tërësi, këto botime përbënin pjesë të një veprimtarie të organizuar mediale, që u bë themel i informimit të mërgatës dhe pjesë e pandashme e rezistencës politike shqiptare jashtë atdheut. Në përmbyllje, mund të thuhet me plot bindje se shtypi i mërgatës shqiptare pas vitit 1968, e sidomos pas vitit 1981, ishte një nga faktorët kyç të ndërgjegjësimit dhe organizimit kombëtar. Ai nuk ishte vetëm një burim informacioni, por vetë fryma e një populli që kërkonte zë në kohë errësire, kur në atdheun e tij mungonte fjala e lirë. Shtypi më jetëgjatë dhe më me ndikim, jo vetëm në vitet '80, por edhe gjatë viteve '90 e deri në përfundimin e luftës, ishte pa dyshim "Zëri i Kosovës", i cili u bë pikë reference për mërgatën dhe për shumë njerëz brenda vendit, sidomos për radhët e organizatave ilegale ku depërtonte me shumë vështirësi bashkë me armët për UÇK-në, përmes rrugëve të fshehta edhe gjatë kohës së luftës në Kosovë.

Kjo gazetë, nga viti 1981 kur filloi të botohej e deri në vitin 2002 kur pushoi së botuari, nuk ishte vetëm një mjet informimi, por një instrument i rëndësishëm mobilizimi, formimi dhe përfaqësimi i ideve më domethënëse të luftës për çlirim e bashkim kombëtar - një rol që e ndante me pjesën më të madhe të shtypit të mërgatës pas vitit 1968. Kjo, në vitet '80 dhe '90, u bë një urë lidhëse mes LPRK-së/LPK-së, Kosovës dhe mërgatës, ndërsa gjatë luftës shërbeu si kanal komunikimi midis mërgimtarëve dhe UÇK-së, përmes reportazheve, lajmeve, komunikatave, deklaratave politike dhe intervistave që sillte nga fushat e betejave

Përfundime

Me përfundimin e luftës në Kosovë dhe çlirimin e saj, shtypi i mërgatës e humbi rëndësinë që kishte gjatë dekadave të mëparshme. Ai erdhi dalëngadalë duke u shuar, ose duke u shndërruar në webfaqe e platforma digjitale, duke reflektuar ndryshimet teknologjike dhe kontekstin e ri politik. Megjithatë, roli i këtij shtypi nuk mund të anashkalohet e as të nënvlerësohet. Në veçanti, “Zëri i Kosovës” përfaqëson shembullin më të qëndrueshëm dhe më domethënës të shtypit të mërgatës. Nga viti 1981 deri më 2002, ai nuk ishte thjesht një organ informimi, por një instrument i gjallë i mobilizimit, i formimit politik dhe i përfaqësimit të ideve më thelbësore të lëvizjes për çlirim e bashkim kombëtar. Rrjeti i gjerë i shpërndarjes, depërtimi i vështirë në Kosovë dhe ndikimi i tij tek organizatat ilegale e bëjnë këtë gazetë simbolin më të fuqishëm të rolit që shtypi i mërgatës luajti në rezistencën shqiptare. Prandaj, shtypi i mërgatës, me gjithë format e tij - gazeta, revista, libra apo radio - mbetet një trashëgimi historike e kulturore me vlerë të jashtëzakonshme. Ai dëshmon se fjala e lirë, edhe kur prodhohej në kushte mërgimi, mund të bëhej një armë e fuqishme politike dhe morale, duke ndihmuar në ruajtjen e identitetit kombëtar dhe në përshpejtimin e rrugës drejt lirisë.